

Конзервативно и дијалектичко мишљење у теорији ратне вештине

УДК 355.01.001

Мр Радивој Нинић, пуковник

„... Људском се разуму мора отворити пут посве друкчији неголи је био познат до сада и морају се прибавити друга помоћна средства, како би ум могао најбоље искористити своје право на природу“.

Франсис Бекон

Неразвијеност (али потпуна доминација) владајуће (доктринарне) мисли на научним темељима у теорији ратне вештине довела је до дубоких несагласности војних теоретичара (теоретичара науке, тактичара догмата и теоретичара доктринара). Узроци су, између осталог, у недовољној (чак никаквој) ангажованости стваралаца доктринарних докумената у прогресивном развоју војне мисли. Услед тога се налазимо у великој теоријској (мисаоној) празнини приликом разумевања и тумачења друштвених појава. Руковођен вољом за сазнањем научне истине ваљаним мишљењем о друштвеним појавама, за освајањем новог и напредног, аутор чланка наглашава захтев за радикалним променама у досадашњем начину мишљења.

Настојање да се критички темељито преиспитају садржаји и методи постојећих начина сазнавања истине постаје императив савремене научне мисли. Јер, наука (научно мишљење) постала је и јесте основни покретач напретка друштва у целини и његових делова појединачно. Требало би то схватити као неминовну реалност, без које свет не може, јер све што је супротно или застарело даје илузорну представу о стварности. Посебно се то односи на владајућу (доктринарна) мисао, која није развијена на научним и филозофским основама, али се упорно одржава формалним (ненаучна) потврђивањима. Такав конзервативизам одржава, поред осталог, формализам, који као теорија значења не задовољава дијалектичке логичке критеријуме, јер се везује, како каже Михаило Марковић, искључиво за статичке, затворене, изоловане, завршене системе, што проблем значења (као и све остале теоријске проблеме којима се бави) третира на упрошћен и апстрактан начин – независно од научног и културног наслеђа, од неисцрпно богате и

динамичне праксе научног сазнања.¹ Таква мисао у свом владајућем издању постаје мит за многе, тј. прелази у облик духовног владања и тако чини моћан инструмент за овладавање људском свешћу. Она постаје део савременог комплекса доминације у сфери владајућег мишљења о друштвеним појавама. Њена респресивна егзистенција одржава се посебно посредством идеја о сопственој одрживости у људској свести. Зато није могуће да је се ослободимо или барем превазиђемо ако се не формира нова свест у филозофском или научном мишљењу развојем њене истинске критике. Бављење истинским научним радом, стога, представља и храброст да се безрезервно преиспитају не само тачни или нетачни искази него и респресивни или ослобађајући елементи (делова или целина) који чине садржај таквог „научног“ мишљења (сазнања и знања), и да се истина сопствених претпоставки, разложно осмишљена и заснована на истинским аргументима, учини ваљаним предметом истраживања. Формирање другачијег (научно) мишљења претпоставка је за правилно (право) разумевање и тумачење савремених догађања у науци, а то, даље, формира правилну (праву) представу о стварности. Не би требало да се мисао одваја од научне и друштвене подлоге на којима настаје, јер таквим одвајањем (или строгим уоквиривањем) добија привид универзалног инструмента сазнавања некакве непотребне истине. Не би требало заборавити (или превидети) да мишљење „свог материјала“ није само лични унутарнаучни него и друштвени процес, да се „повезивање“ чињеница не одвија само у главама твораца конзервативног (чак илузорног) мишљења него и у главама оних који прогресивно (дијалектички) мисле. Прецизније, основни проблем у досадашњем „научном“ мишљењу произлази из површног односа према теорији ратне вештине, јер се претежно декларативно изјашњавало о томе колико је научна (или теорија науке), јер нису озбиљније (чак никако званично) анализирани конституенти војне науке (ратне вештине), услед тога што је превладавала (и владала – влада) доктринарно-нормативна (конзервативна) мисао у војној теорији, а такво је стање и сада (уз ретке изузетке). Таква војна мисао је прогласила војну доктрину науком (*Стратегија оружане борбе*) без ваљаних теоријских (дијалектичких логичких) доказа. Није се ниједном до сада званично разматрао објекат проучавања (подручје стварности) ратне вештине, а филозофија науке га претпоставља као један од главних конституената сваке науке. Предмет ратне вештине је погрешно одређен, тј. замењен је с објектом проучавања (оружана борба).² У том случају је настала значајна празнина. Погрешна (празна) гледишта су

¹ Михаило Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, „Нолит“, Београд, 1971, стр. 46.

² Мислимо да је такав објекат проучавања преузак за науку каква би требало да буде ратна вештина, јер је рат много комплекснији од оружане борбе. Ратна вештина треба да буде комплекснија, него што је сада званично прихваћено. У ВЈ, сада се бавимо војном вештином, која је само део ратне вештине. Услед тога се званично инсистира да се ратна вештина бави оружаном борбом, а не ратом, што је погрешно.

довела до погрешних теоријских истраживања и погрешних (празних) резултата на којима се градио појмовни апарат. Али, таква истраживања су још увек најчешћа, а добијени резултати су озваничени (институционализовани). На таквим „резултатима истраживања“ се до сада „градило“ („научно“) сазнање у области теорије ратне вештине, што је условило развијање усмереног схватања (разумевање и тумачење) друштвених појава путем званичних инструмената, који се најдоследније спроводе у систему војног образовања (све школе и академије), по принципу „што више памтиш и репродукујеш бољи си ђак“. Таква дугогодишња схватања довела су до великих теоријских (логичких) празнина, без жеље да се то промени, што је изазвало, и изазива, бројне несугласице и неспоразуме у области војне мисли, тј. супротстављање (и одржавање) конзервативних (догматских, доктринарних, ненаучних) ставова и дијалектичког (научног) мишљења (које је ретко и засад губи), као носиоца и извора нових (прогресивних) идеја.

Начин мишљења

Начин мишљења³ условљава формирање сазнања. Он утиче на ниво сазнања и његову одрживост, на рационално-искуствене мисли о стварности и могућности њеног мењања према људским потребама и тежњама к новом или одржавању старог (конзервативног, догматског, ненаучног). С обзиром на то да се све науке убрзано развијају услед динамичности догађања, могло би да се помисли како се пружа повољна могућност за сазревање услова у којима ће се људско сазнање у одређеним областима духовног развоја ослободити конзервативних (догматских) стега, јер су се савремени облици сазнајних делатности и њихова достигнућа развили у односу на претходне. Међутим, у теорији ратне вештине упорно се одржавају наслеђени облици „организовања“ сазнавања и начина мишљења, који постају чак и крајње ирационални. Многа нова научна достигнућа не могу да добију одговарајући значај и место у општем „систему“ мишљења (и „знања“). Тиме се директно утиче на формирање и развој свести (непосредно или посредно) у средини у којој се крећу и раде (мисле) творци и браниоци конзервативног мишљења.

Научна свест се развија од првог тренутка додиром с проблемима у сфери научних делатности, изложена разним мерама помоћу којих се настоји да се утиче на њено обликовање. То обликовање научне свести заснива се на нечему што се може прихватити свесно или на нечему што се може прихватити несвесно. Свесно се граде сазнања која су од интереса за неког или нешто. Несвесно⁴ се граде сазнања услед несхватања правих узрока стварања, самог стварања и манифестовања друштвених појава. Несвесно у нечијем мишљењу може да се односи на

³ О мишљењу је више писано у тексту „Језик ратне вештине и мишљење“, „Војно дело“, 4–5/1996, стр. 137–158.

⁴ ... деvedесет пет процената и више, представља наше несвесно“ М. Scott Peck, *Пут којим се ређе иде*, ГИП „Култура“, Београд, 1995, стр. 240.

последнице замишљеног делања, које се редовно разликују од субјективних намера и циљева, чак могу бити и супротне од њих.⁵ Реч је о непотпуном или погрешном схватању и сазнању (знању), иако је у том процесу максимално укључено мишљење и може бити у складу са свим логичким правилима, али без правих дијалектичких логичких закључака. Несвесно је подложно разноврсним теоријским (логичким) манипулацијама (спекулацијама). Услед свесног или несвесног формирања и развијања фонда знања долази до разлика у сазнању о једној ствари код различитих његових твораца. Међутим, у теорији ратне вештине требало би да се ради о јединственом систему сазнања о једној ствари услед вишеслојног и вишедимензионалног истраживања, али је то скоро неизводљиво јер се неминовно уплићу свесно или несвесно, које стварају различитости у једном, што онемогућава коректно споразумевање, а „општење међу људима је могуће само под условом да речи имају један смисао, што ће рећи један смисао једног“.⁶ Дијалектичко мишљење доводи до правилног усмеравања ка замишљеном циљу и до његовог реалног достизања дијалектичким логичким принципима.

Конзервативно мишљење у теорији ратне вештине

Конзервативно мишљење у теорији ратне вештине карактерише одређени (устаљени) однос према друштвеним појавама, њиховим теоријским уопштавањима и стварању „свог“ појмовног апарата (систем појмова и њихових термина). Оно је у функцији одржавања постојећег нивоа знања и противно је било каквом напредовању ка истини. Такво мишљење може бити привидно реално и динамично, јер „доприноси“ праћењу брзо променљивих услова у којима би могло да очува конзервативизам у налету снага темељних промена. Главни „темељи“ с којих, и помоћу којих, конзервативно („окамењено“) мишљење продира и задржава се у ратној вештини јесу некоректне теоријске оријентације и површна технологија (методи) истраживања. Конзервативна (илузорна) свест се задржава на свету спољашњих привида, полуистина или „сопствених истина“. Она не продира до дубљих сазнања, до суштине ствари, и остаје на нивоу тзв. псеудоконкретности. Задовољава се појавном страном ствари (форма), која се утискује у њу као једина „права“ стварност (и истина), и тиме потхрањује и тако превише заступљени формализам. Ради се о систематском извору ограниченог или погрешног сазнања који је условљен незаинтересованошћу да се стварност посматра из правог угла и у правом светлу. Илузорна свест ствара илузорну слику и бира крајње „повољне“ и „једино праве“ представе о стварном облику и суштини (истини). Са сазнајног становишта, такве површне опсервације су једностране и пристрасне у односу

⁵ То се не односи на оне који свесно избегавају реалне могућности за развијање мишљења и који потискују научне чињенице.

⁶ *Херменеутика – теорија тумачења и разумевања*, „Нолит“, Београд, 1973, стр. 573.

на већ „осведочене научне ауторитете“ („једноумље“). Тиме се интелектуални потенцијал усмерава ка истраживању и потврђивању једне (погрешне) стране стварности. Систематски се занемарују актуелне друштвене и научне промене и своде на маргине у оквиру „великих“ владајућих (доктринарних) теорија. Таква знања се често проглашавају „општом“ теоријом (мишљењем), ван које је све погрешно и неприхватљиво, без обзира на обиље научне аргументације. Заборавља се да ниједно решење није ваљано ако не одговара познатим чињеницама, и да се зато лако може оповрћи. Одлуке (решења проблема) доносе се у једном тренутку. Тада се сакупљају „чињенице“ које би требало да доведу до такве (претходно одређене и донесене) одлуке. При томе, умни процес се развија само у том смеру и тако брзо да његови носиоци нису ни свесни колико греше и варају сами себе. Такво „расуђивање“, које би требало да буде логички ланац размишљања, доводи до заблуда које се неосновано и упорно бране (апологија), јер нико не жели, касније, јавно да призна колико је и зашто погрешно. На тај начин се потискује свака научна чињеница, јер би могла да ослаби раније донесену одлуку (закључак).

Конзервативно (догматско) мишљење у теорији ратне вештине израста из фетишизованог слоја стварности. Али, такво мишљење не мора да буде лаж – потпуна неистина. У њој је садржан и део истине (јер је то била једина истина до откривања нових чињеница), али предочен на ограничен (погрешан) начин. То је сазнање које се укорењује у површна размишљања и разматрања, и из њих извире. Оно егзистира „откривањем“ површних црта, једностраних сазнања, и тако, заменом „истина“, мења поглед на стварност. Површно (али институционализовано) знање (мишљење) потискује дубље промишљање и стварно знање до толико да прелази у апологетско. Оправдава постојећи начин мишљења, јер је повољнији за њега. Служи као заштита постојећој теоријској (конзервативној) динамици, тј. као репресивна теорија (мишљење) ствара свој духовни (илузорни) омотач којим се штити и тако својим многобројним присталицама обезбеђује какво-такво потврђивање званичних теоријских ставова. Да ли ће такви конзервативни ставови бити прихваћени и одржани зависи од упућености и информисаности окружења, мотива и неких личних карактеристика твораца тих ставова и оних који те ставове „конзумирају“. Прихваћени конзервативни (догматски) ставови (посебно предрасуде) у ратној вештини не мењају се брзо и лако, јер њихов творац користи разна средства да их одбрани, без обзира на то што би њихова промена била логички оправдана и неопходна (корисна). Може се уочити више узрока такве отпорности: 1) селективни карактер опажања одређен постојећим ставовима, 2) већ саопштени (званични) ставови, у одређеном смислу, чине некакве стандарде који омогућавају да се с мало напора „доказује“ оно што је у складу с њима, без обзира на њихову логичку неоправданост, 3) избегавање упознавања с подацима који су у супротности с усвојеним ставовима, тако што се ограничавамо на конзервативно мишљење и

пратимо (прихватамо) само оно што је у складу с њим, 4) притисак конзервативне средине која подржава и апологетски оправдава такве ставове (мишљење), 5) одржавање „нивоа“ предрасуда, 6) вештачко стицање имуности на деловање логичких (неужних) аргумената и њихово упорно одбијање или занемаривање, и 7) строга усмереност било каквог разговора (ограничавање комуницирања) ради одбране важећих теоријских ставова формалним ауторитетом: а) одбацивањем или порицањем нових података (аргумената) добијених дијалектичким логичким мишљењем, што се правда „невременом“ за њихово разматрање и (евентуално) прихватање, и б) појачавањем (формално „потврђивање“) ранијег теоријског става (мишљења) проналажењем и саопштавањем нових „аргумената“.

Дијалектичко мишљење у теорији ратне вештине

Насупрот конзервативном (догматско) дијалектичко (чак револуционарно) мишљење у теорији ратне вештине формира реалну и остварљиву визију о новим људским (умним) могућностима. Мишљење је процес откривања, пут стварања и реализовања идеја, то је ментално руковање и испитивање које претходи акцији.⁷ Ако нешто правилно разумемо, тада лакше учимо, задржавамо у памћењу и сматрамо чињеницом коју желимо. Тиме превазилазимо механичко памћење, као најпростији облик памћења, непрекидним понављањем истих ствари, без обзира на то колико су оне тачне и важне. Таквим превазилажењем баријера уму и разуму (мишљењу) пружамо могућност за развијање маште, као функције воље и врсте размишљања у интересу развијања човековог интелекта уопште, а посебно у области интензивног интересовања. Када машта ради мисао има лакоћу кретања, смелост, неограничену слободу, опрезност, одређени ниво квалитета и способност да ствара асоцијације идеја на начин који значајно помаже дијалектичком логичком мишљењу.

Дијалектичко мишљење стално тежи да прекорачи „утврђене“ границе сазнања конзервативаца и зато јесте духовно оружје за развој научног сазнања у ратној вештини. Оно је и револуционарно јер не тежи описивању, разумевању и тумачењу постојећег, него формира визију о новим и досежним умним могућностима које обезбеђују реално разумевање и тумачење појава око нас. При том, чини интелектуалну еманципацију, истражује путеве, одређује и усмерава снаге које могу да буду његов ваљани носилац. Контраст између стварности и стварних људских (интелектуалних) могућности полазиште је за дијалектичко истраживање. То значи тражити однос између конзервативне (репресивне, апологетске) структуре и онога што је ново и напредно, које може да мења претходно или га укине – превазиђе. Тиме се обезбеђује пут

⁷ Milton Wright, *Управљање самим собом*, „Панорама“, Загреб, 1965, стр. 199.

научном (ваљаном) мишљењу ка таквој стварности и снагама које ће превазићи или преобликовати негативно. Критика старог или садашњег није негација која се задржава у себи самој, него је садржинска и суштинска афирмација – изградња и успостављање новог. То је превладавање и апологије постојеће конзервативне (догматске) мисли и деструктивног нихилизма. Избор праве теоријске проблематике (теоријски дијалектички рад) у ратној вештини јесте усмереност ка превазилажењу теоријских спорова. Таква усмереност обухвата: а) превазилажење преувеличавања појавне стране стварности и омаловажавања (занемаривања, одбацивања) суштине ствари (истине), б) одређеност њених настојања да открива промене у начину мишљења и снаге које их могу успешно остварити, с) окружење којем је мишљење упућено, које ће ваљано (или не) проценити и оценити таква теоријска (мисаона) настојања, и д) методолошки поступак којим се долази до ваљаног научног сазнања.

Научно (дијалектичко) мишљење се гради на темељима дијалектичких логичких принципа и основ је научног сазнања. И обратно, претходно утврђено научно сазнање непосредно утиче на изграђивање научног (дијалектичког) мишљења. Зато треба да буде и 1) садржајно (не само формално), засновано на дијалектици; 2) одређено, тј. да се односи на одређени предмет науке и објекат проучавања (подручје стварности) и њихово схватање (разумевање и тумачење), уз висок степен извесности и истинитости сазнања (знања); 3) основано, што значи да треба да буде засновано на извесним (ваљаним) разлозима, ваљано образложено, доказано на основу претходних научних сазнања (знања) и проверено у пракси; 4) дијалектички логички доследно, повезано и систематизовано, у изграђивању појмовног апарата (систем појмова и њихових термина) једне науке, и 5) објективно. Такво мишљење треба (и мора) да буде основ и за практично-техничка (доктринарна) и за теоријска (научна) знања. Зато је добро настојање да се утврди оно што је старо (и застарело) и оно што је напредно у том старом, као и ново, које је настало у промењеним условима научног рада и научног сазнавања. Тиме би, вероватно, била лако и брзо решена (потпуно или непотпуно) бројна нерешена питања (проблеми) као извори несагласности у теорији ратне вештине: 1) да ли је (или колико је) ратна вештина наука; 2) да ли се поштује подручје стварности на које треба да се односе искази ратне вештине; 3) шта је предмет ратне вештине; 4) да ли ратна вештина има своје методе (као наука); 5) да ли је развијен језик ратне вештине; 6) да ли постоји било каква научна хипотеза која је потврђена толико да се може сматрати научним законом у ратној вештини; 7) колико је инваријантних генерализација (уопштавања) досадашњег човековог искуства уграђено у теоријски фонд ратне вештине; 8) да ли је довољно (или уопште) превазиђен формализам као оскудна теорија значења; 9) да ли се довољно (или уопште) поштује општа одлика научних теоријских тврђења да су подложна и доступна оповргавању; 10) да ли је довољно (или уопште) развијен појмовни апарат и његова критика; 11) да ли је довољно (или

уопште) развијена стваралачка критика о досадашњем теоријском стварању; 12) да ли се довољно (или уопште) поштује методолошки редослед логичког испитивања (полазити од значења речи и израза ка појмовима, судовима...); 13) да ли ратна вештина има потврђено место у систему наука и да ли су резултати теоријског (научног) рада у тој области усклађени с резултатима теоријског (научног) рада других наука; 14) да ли се довољно (или уопште) поштује дијалектичка логика као наука о условима сазнавања истине; 15) да ли су важећи ставови научни, да ли су довољно образложени и кохерентни с другим знањима, и да ли су довољно истинити да омогућавају научно доказивање; 16) да ли се располаже сигурним критеријумима помоћу којих се може ценити да ли је један резултат истраживања истинит или није; 17) да ли се констатације аргумендују довољним разлозима на основу којих би требало веровати у њихову истинитост и да ли би могле да имају научни карактер; 18) да ли су искуствене чињенице довољно (или уопште) научно обрађене; 19) да ли су истинити искази који формулишу норму практичне делатности (доктрина), и 20) да ли се теорија заснива (или је садржински конституисана) на филозофским претпоставкама, тј. да ли дозвољава утицај филозофије науке. Наведена проблематика је сложена, али је нужно наметнута да би се могла детаљније и прецизније уочити проблематика изучавања и стварања теорије ратне вештине на основу одређеног (дијалектичког) начина мишљења, које, пак, путем научног истраживања, уз потпуно уважавање нових идеја, непосредно и највише утиче на грађење и развијање научног сазнања (знања), које би требало да има уважено место и у практично-техничким (доктринарним) знањима.

Научно сазнање и знање у ратној вештини

Под сазнавањем се подразумевају мисаони процеси којима се граде, развијају и усавршавају постојећа и настају нова знања о постојећем или могућем садржају у стварности, као и одређена предвиђања заснована на рационалном односу према искуствима и знањима.⁸ Сазнање обухвата подједнако сва појединачна сазнајна достигнућа у одређеној области истраживања (интересовања). Посебна област сазнања јесте научно сазнање, које се гради, развија и усавршава у сферама научних делатности. Карактеристичне особине научног сазнања су изражавање практичних животних искустава помоћу појмова, њихово логичко-појмовно развијање и повезивање у смисаоне целине, различитог садржаја, обима и степена теоријске (мисаоне) развијености, што се методички искуствено проверава. Спорови о томе да ли треба утврђивати научну сазнајну вредност нових или старих идеја приликом њиховог проучавања никада нису прекинути. Утврђивање научних сазнајних вредности таквих идеја има значај за научно сазнање. Без поузданих критеријума за

⁸ Војин Милић, *Социологија сазнања*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1986, стр. 423.

утврђивање научних сазнајних вредности идеја и теоријских решења научно сазнање не може да буде оно што би према претпоставци требало да буде. У том случају остаје у сфери претпоставки, што је карактеристично за важећу теорију ратне вештине. На основу таквих претпоставки незахвално је градити било какву науку или научну дисциплину. Таква „наука“ („научна дисциплина“) јавља се као неодређено проучавање повезаности идеја и теоријских решења с појавама, и није у стању да открива повољне или неповољне друштвене услове за развој појединих облика научног сазнања и њихов колико-толико усклађен међусобни однос. Идеје се непосредно или посредно укључују у друштвене (и научне) токове на основима свог значаја. Тај значај у теорији ратне вештине „одређује“ неко ко одређује или утиче на функције којима такве идеје одговарају или не одговарају, јер карактер и квалитет делатности открива карактер и квалитет потреба, које се задовољавају каквим-таквим идејама. Ако се у некаквим односима јављају теоријске заблуде, обмане, фикције или недоречености (некоректности) у улози научног сазнања, то постаје научно веома значајан податак о идејама које доприносе томе или о ставовима у односу на нове идеје (којима се жели постићи ново). Зато се у ратној вештини јављају отпори према испитивању научних сазнајних вредности старих (конзервативних) и владајућих идеја у „науци“ или „научној дисциплини“, јер се јавља бојазан да ће се било каквим дијалектичким помаком „узнемирити“ постојеће и важеће идеје и, самим тим, довести у непријатан положај сви они који су до таквих „владајућих“ идеја и решења дошли, пошто ће морати да преиспитају и доведу у сумњу свој досадашњи „теоријски“ (и „научни“) рад. Дијалектичко схватање истине упућује на неопходну потребу за оцењивањем научне сазнајне вредности неке идејне (теоријске) творевине. Не сме да се ограничи на њену заблуду или непосредан допринос научног сазнању, већ треба да узме у обзир и њене хеуристичке могућности као допринос и утицај на даљи развој научне мисли. Тиме се поставља озбиљан захтев да се систематски примењују и развијају примерени истраживачки поступци. Све то указује на историчност развоја научног сазнања историчним приступом у оцењивању научне сазнајне вредности идеја (и теорија). На тај начин се изграђују чврсти основи за темељита проучавања идејних кретања у науци (научној дисциплини).

Количина и квалитет знања којим се располаже у теорији ратне вештине историјски су ограничени и променљиви. У настојањима да се знање прошири новим сазнањима и учини темељитим и поузданим неизбежни су и пропусти, лутања и грешке. Једино темељитом и свестраном анализом развијених садржаја, уграђених у некакво важеће и опште становиште, може се утврдити њихова ваљаност. Посебно питање је улога ненаучности и површности у њиховом изграђивању и, посебно, њихов утицај на изграђивање (не)научног мишљења (свести). Зато не би требало да постоји ниједна научна замисао, која је везана за проблеме разумевања и тумачења законитости догађања и мишљења,

која није, уједно, и проблем за умни развој интелектуалаца. Критички став према постојећем нивоу (и начину) мишљења, у теорији ратне вештине, његовим досадашњим и садашњим творевинама требало би да омогући реалније гледање на стварност и мишљење о стварности, и тиме онемогући или бар ублажи (само) величање достигнутог нивоа знања које достиже такве облике да доводи у сумњу било какву могућност напредовања у начину мишљења. Није неоснована претпоставка да је за такво стање мишљења и његових творевина донекле крив емпиризам (практицизам), посебно скупљачки емпиризам.⁹ Такав емпиризам у ратној вештини се заснива на томе да је најважније прикупити што више искуствених података, а да ће се релативно лако извести теоријски закључак. Он не познаје довољно (или никако) сопствену „научну“ теорију, јер се знања углавном задржавају на дотадашњем нивоу и у оквирима устаљених истраживачких поступака, на основу којих се појаве описују најчешће шематски и табеларно, јер се не могу активније теоријски обрадити прикупљени подаци. Скупљачки емпиризам јесте последица трајнијег преовладавања научног практицизма,¹⁰ којим се сви истраживачки проблеми постављају у уско ограничене оквире, при чему се запостављају шира уопштавања и научна мисао уопште.

Под знањем се подразумевају (сматрају) успешни резултати сазнавања и акумулирана сазнања у одређеној области људске делатности на коју се то знање односи, који су усмерени ка задовољењу одређених људских потреба усклађених с могућностима. Тиме се назначавало да је знање предмет умне активности нераскидиво везане с практичном делатношћу, помоћу које ће се мењати део стварности у којој се та делатност остварује и знање гради. У стицање знања је укључена и вештина развијена у обављању неке делатности. Вештина је и значајан подстрек за коришћење тако стеченог знања. Очигледно је да су знање и активности (вештина) међусобно повезани, као што су повезани теорија и пракса. Према томе, свака вештина почива на одређеним (научним) знањима, а свака наука у својој примени садржи (у већем или мањем степену) и конституент вештине. За успешно стваралачко бављење било којом активношћу треба имати и дара и знања, иако те две компоненте стваралаштва имају различиту улогу у разним областима. За успешно бављење било каквим научним радом, поред талента, који је вежбањем претворен у способност (спретност), неопходно је и знање. Грађење и развој знања били би једноставнији и лакши када би се пошло од свести о незнању (или недовољном знању), без утицаја привидних знања, тј. заблуда, једностраности, самообмана (до фикција) и теоријских обмана, којима се приписује својство чак (апологетски) брањеног знања (грађење „вечног“ знања). Још прецизније речено, све би било другачије и праведније када се појам знања не би одвајао од појма

⁹ Војин Милић, *Социолошки метод*, „Нолит“, Београд, 1978, стр. 367.

¹⁰ Исто, стр. 368.

истине, а то значи: требало би да будемо свесни колико знамо, а колико не знамо.

Потребне су поуздане анализе и тумачења значења претходних идејних творевина, оцене њихове научне сазнајне вредности и утицаја на утемељење и развој досадашњег војног научног знања у области ратне вештине. То је неопходан епистемолошки предуслов за извођење нових искуствених уопштавања на основу нове теоријске (научне) мисли ради унапређења описивања икуственог подручја, које би требало да буде објекат проучавања (сазнавања) и предмет конституисане науке. Тежња да се прошири и усаврши опис (уопштавање) није знак занемаривања праксе и искуства, него развијања једне науке, тј. потврђивања њене зрелости. У досадашњој истраживачкој пракси у теорији ратне вештине уочљив је несклад између садржаја разних општих и посебних теоријских становишта и степена развијености истраживачких поступака помоћу којих се до њих долазило. То је узроковано недостатком историчности, јер раније настале идејне творевине нису могле да буду ваљано обрађене и коришћене за развијање нових идеја зато што су преовлађивали „ставови“, а не историјски и дијалектичко логички „резони“. Проналажење и критичко испитивање извора један је од основних задатака у току научног истраживања, јер ти извори садрже, поред података о резултатима и токовима сазнајних делатности, и обавештења о непосредним и ширим друштвеним условима у којима су ти извори настали, што је значајно за разумевање и тумачење постигнутих резултата. Дијалектичком логичком анализом садржаја¹¹ установљава се потпуност или непотпуност тих извора, њихова систематичност или несистематичност, развијеност или неразвијеност (ускост, ограниченост) идеја. Тако се једноставно може доћи до закључка да су друштвене појаве схваћене упрошћено, недовољно, чак и погрешно, јер су недостајала шира научна истраживања, дијалектичка логика, ваљано разумевање и тумачење, што је узроковало погрешна закључивања и, на основу тога, стварање неубедљиве теоријске („научне“) грађе. Понекад се чини да нам више помажу поједини чланци у војним часописима и литература која не односи непосредно на теоријске проблеме ратне вештине, али у којој су ваљано обрађени поједини сегменти у својој области истраживања и проучавања који се могу искористити у стварању „мозаика“ идеја и идејних решења у корист нове дијалектичке логичке струје него што то пружа званична литература из те области. Анализирање, разумевање и тумачење одговарајућих делова појединих наслова филозофске, социолошке, лингвистичке и методолошке литературе помаже нам да оплеменимо већ насталу идеју (и реалност), да се предмети истраживања у ратној вештини одвоје од застарелих (кон-

¹¹ Поред шире литературе, анализу садржаја су обрадили: др Радован Радиновић, *Метода ратне вештине*, ВИЗ, Београд, 1983, стр. 249–253; др Новак Милошевић, *Основи методологије ратне вештине*, II део, истраживачки поступак, ЦВВШ ЈНА „Маршал Тито“, 1983, стр. 111 и 112; др Ђуро Шушњић, *Критика социолошке методе*, „Градина“, 1973, стр. 247–259; *Основи методологије ратне вештине*, I део, методи истраживања, ЦВШ ЈНА, „М. Тито“, 1984. стр. 171–176.

зервативних) решења која преовладавају у нашој доктринарној литератури и да се на најпогоднији и најприхватљивији начин доведу до ваљаног нивоа, на којем треба да буду. Проучавање садржаја војне литературе у области ратне вештине причињава одређене тешкоће зато што је тешко разумети оно што аутори нису претходно ваљано протумачили јер (сигурно) ни сами то нису добро разумели. Од резултата претходних тумачења зависи квалитет сазнајних вредности претходних теоријских ставова о друштвеним појавама, а то, даље, условљава мотивисаност и жељу за даљим испитивањем њихових сазнајних вредности ради утрђивања разлике нивоа научног сазнања и знања ранијег и садашњег. Накнадно тумачење, на основу накнадног ваљаног разумевања значења, уноси нешто ново и гради нове (напредне) идеје, које су ваљаније од претходних јер су засноване и развијене дијалектичким логичким мишљењем. Такво тумачење ствара предуслове за ново разумевање и даље развијање новог тумачења преко новог разумевања, што доприноси идејним променама у историјском развоју мишљења. Тако се то креће у низу, без видљивог краја, једним дијалектичким током. Тиме наглашавамо једно темељито коришћење херменеутичког метода¹² у теоријским истраживањима и стварању научне теорије (теорије науке) ратне вештине.

Практично-техничко (доктринарно) знање у ратној вештини

У теорији ратне вештине преовлађује практично-техничко (доктринарно) знање, које је настало на искуству, знању и вештинама потребним за обављање разних делатности и конкретних функција у активном систему. Претежно се посвећује пажња искуству, знању и вештинама који се односе на употребу средстава у разним приликама и за разне потребе, и, на основу тога, на ангажовање снага (сила). То се доктринарно-теоријски обрађује, усваја и означава путем ставова у облику теоријских (и „научних“) решења, која су и званична теоријска („научна“) гледања за дужи период, неподложна темељитим променама на основима истинске научне аргументације. Нема довољно (или никако) инваријантних уопштавања, која би требало да допринесу темељитој конституисаности (поред осталих услова)¹³ и трајности ратне вештине као науке. Практично-техничко (доктринарно) знање се прихвата као једини основ за грађење и развијање научног знања, што, у суштини, није ни приближно довољно. Када се развије у научни облик, оно може

¹² „... hermeneuein (hermeneus, hermeneia) изрећи, изразити, објаснити, разложити, односно учинити нешто разумљивим... херменеутике техне вештина објашњавања, тумачења... Херменеутика означава, дакле, ону средину (посредовање) у којој се конституишу значења свега неразумљивог... ова именица изведена је од глагола херменео 'изразити мисао речима' од кога је начињен... израз херменеутике sc. techne 'вештина, уметност објашњавања и тумачења'“ (Херменеутика, теорија тумачења и разумевања, стр. 433, 780 и 781). Оснивач херменеутике је Аристотел.

¹³ Михаило Марковић, *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 16–21.

да садржи најопштија теоријска знања и претпоставке, који се морају претходно знатно конкретизовати да би били применљиви у решавању практичних задатака. Практично-техничко (доктринарно) знање је умерено ка главним врстама практичних задатака стручњака који га граде и којима је намењено, а не према општости теоријских знања на којима би требало да буде засновано. Такво знање је, по својој суштини, оперативно. То се може лако утврдити анализом садржаја наше војне литературе и ауторских радова и лексичко-логичком оценом смислености таквих садржаја. Услед ограничене могућности да се одређене појаве предвиђају на основу научних закона, који произлазе из нужности тих појава и процеса, јавља се често неизвесност, коју појединци теже подносе ако су потребе сложеније и важније. Недовољно знање и, на основу тога, неефикасно утицање на токове догађања замењују привидом знања и могућношћу утицања, што неминовно доводи до већих или мањих грешака у одлучивању. Карактеристика практично-техничких (доктринарних) знања је и то што су специјализована, тј. уско су везана за „специјалисте“ („стручњаке“¹⁴), који себе сматрају врхунским творцима и једино меродавним за грађење и развијање таквих знања, која су, даље (према њиховим ставовима), основи за грађење и развијање ратне вештине као науке. Таква тумачења значаја практично-техничких (доктринарних) знања неминовно доводе до идејних (теоријских) спорова и сукоба, посебно ако су институционално озваничена, јер чине за дуже или краће време општи идејни (теоријски, мисаони) оквир и ниво сазнања (знања) који тврдокорно брани своје позиције. Превазилажење теоријских спорова зависи од тога колико се у разматрању насталих проблема поштују рационални критеријуми и колико се настоји (и успева) да се прошири круг људи способних да с потпуним разумевањем и ослањањем на истинска логичка промишљања учествују у коректном расправљању о тим проблемима и њиховом целисходном превазилажењу. Тиме би се пружила ваљана могућност за здраве међусобне односе и поштовање дијалектичког мишљења, јер је мишљење „...субјективно стваралачко схватање објективне материјалне стварности...“ и „...није пасивно одсликавање предмета мишљења“.¹⁵ На тај начин, мишљење не би било само једна страна човекове делатности, него би се развијало као посебна човекова делатност на основу непосредне праксе.

О новим идејама у теорији ратне вештине

Развијање, одржавање и прихватање нових идеја и сазнања повезани су с њиховим настојањима, а зависе од расположења средине којој се саопштавају. То расположење је најчешће условљено нивоом досадаш-

¹⁴ „... да би се заиста трагало за истином, човек се не може затворити у сигурност школске уске специјализације и заувек остати на том ступњу. Он мора да закорачи и у непознато“ М. Scott Peck, *Даље путем којим се ређе иде*, ГИП „Култура“, Београд, 1995, стр. 85.

¹⁵ Богдан Шеших, *Основи логике*, „Научна књига“, Београд, 1974, стр. 77.

њег научног сазнања (знања) и спремношћу да се изгради реалан механизам као мерило односа према свему што је ново у једној науци. Добро би било да се реално утврди све оно што је до сада речено у одређеној области истраживања, оно што је у замислима преузимано из прошлости и поврђивано као такво, и оно што је ново, што доприноси дијалектичком логичком развоју војне мисли у промењеним условима. Тај однос између „старог“ и „новог“ увек постоји, засад на штету „новог“. Неопходна је шира (ако не свеопшта) сагласност да је развој нових (напредних) идеја и знања на научним основама неопходан предуслов за развој војне научне мисли уопште. Отуда би потицала широко распрострањена настојања да се што брже и што више овлада савременим научним начином мишљења у теорији ратне вештине, која (настојања) би омогућила: 1) правилно тумачење и оцењивање сазнајних вредности нових идеја, 2) коректан однос према носиоцима таквих идеја, и 3) објективно испитивање значаја улоге таквих идеја у оквиру садашњег и будућег војног научног сазнања (знања). Јер, објективни смисао нове напредне идеје (и сазнања) односи се на њену тренутну и будућу улогу у систему научног знања. Различита (често површна) тумачења нових идеја (и сазнања) више одговарају строго догматизованој (конзервативној) мисли, јер таква мисао „усмерава воду на своју воденицу“ ради што бољег прилагођавања промењеним условима и „историјским приликама“, при чему ништа не жели да изгуби. У средишту идејних спорова налазе се баш таква „корисна“ тумачења, која стварају погодне предуслове за „своја“ накнадна (нова) тумачења, тј. развијање нових идеја, потврђују догматизована становишта и појављују се у свим областима „мишљења“. Не признају (и не желе да познају) накнадна (нова) тумачења, без обзира на то што су поткрепљена научним (дијалектичким логичким) аргументима и научно сазнајно су много вреднија од претходних. Поред тога, нова тумачења (нове идеје) откривају детерминистичке односе у друштвеним појавама, уз дубље испитивање њихових особених својстава, и обезбеђују ваљани научни прилог за изграђивање прихватљивог појмовног апарата у теорији ратне вештине.

Научно истраживање у ратној вештини

Од природе односа између доктринарно-нормативног (конзервативног, догматског) и дијалектичког логичког мишљења зависи могућност научног истраживања одређеног предмета и научног проверавања вредносних судова (мишљења) о том предмету. Свака делатност се на одређени начин укључује у друштвену стварност и утиче на грађење мишљења о њој, јер се обавезно сусреће с многим односима који је одређују. Успех тих делатности зависи од тога да ли су у стању да у постојећим друштвеним околностима створе неки нови систем односа или само допринесу да се одржи постојеће стање. Посебно је важно да ли ће се, ако се успе у планираним настојањима, постићи жељени и

очекивани ефекат. То умногоме зависи од аргумената који би требало да допринесу успеху научног убеђивања.¹⁶ Непристрасно трагање¹⁷ за објективним чињеницама и њихово теоријско објашњавање, уз поштовање критеријума конкретности, прецизности, коректности и објективности, требало би да успешно доведу до општеприхватљивих резултата научног истраживања. Смисао рационалног сазнајног занимања за предмет научног истраживања огледа се у настојању да се потпуније сагледају остварени сазнајни резултати о њему у прошлости (ако их има) и анализирају сазнајна достигнућа, али и да се уоче могућа ограничења која су онемогућавала (онемогућавају) озбиљније научне сазнајне операције, што обезбеђује повољну подлогу за спровођење једног ширег истраживања и долажење до ваљаних показатеља (аргументата) који ће допринети правом и потпуном сагледавању и решавању постојећег научног сазнајног проблема. Вредност објективног, непристрасног и проверљивог научног сазнања (знања) почива на убеђењу да је оно корисно за научни рад јер повећава вероватноћу¹⁸ успеха истраживања предмета. Рад на доказивању вредности истраживања одређеног предмета и добијених резултата мора да добије једну изразиту херменеутичку вредност, јер почива на свести да прихватање и остваривање саопштених реалних и објективних идеја доприноси развоју научног сазнања (знања) у војној науци (ратна вештина).

Кумулативност¹⁹ научног сазнања (знања), као опште начело његовог развоја, гради се на појединачним научним истраживањима, чији се резултати повезују с постојећим научним знањем онолико колико је то знање уопштено и систематизовано у научној теорији која се непосредно односи на предмет истраживања. Повезивање појединачног научног истраживања одређеног предмета с научном теоријом тражи да њихов међусобни однос буде што активнији, јер научно истраживање треба да полази од достигнутог стања у проучавању тог предмета. Детаљно проучавање постојећег научног сазнања (знања) о одређеном предмету инспиративно делује на истинског истраживача (научног радника) за избор таквог предмета истраживања. На тај начин научни радник долази до сопственог научног искуства.

Појмови, који имају најважнију теоријску улогу у науци јер се односе на најбитније одређујуће чиниоце (својства) предмета (друштвена појава), захтевају одређену (потпуну) прецизност и структуру научног истраживања и научног саопштења добијених резултата. Како ћемо доћи до ваљаног предмета мишљења и одговарајуће структуре научног рада зависи од природе теоријских претпоставки које претходе таквом

¹⁶ О научног убеђивању шире је писао Станиша Новаковић у књизи *Хипотезе и сазнање*, „Нолит“, Београд, 1984.

¹⁷ О трагању шире говоре Карлос Кастанеда у књигама *Моћ тишине*, БИГЗ, Београд, 1988. и *Унутрашњи огањ*, БИГЗ, Београд, 1986, и М. Scott Peck у наведеној књизи *Даље путем којим се ређе иде*.

¹⁸ О вероватноћи је шире писао Карл Попер у књизи *Логика научног открића*, „Нолит“, Београд, 1973.

¹⁹ Војин Милић, *Социолошки метод*, стр. 364.

раду (истраживање и обавештавање), тј. које чине његов основ и полазиште. Научни појмови условљавају структуру научног мишљења, и обратно, право научно (дијалектичко логичко) мишљење, с целовитом разрађеном структуром, гради и правилно дефинише научне појмове, који, даље, испољавају своју теоријску улогу у изграђивању (конституисању) једне науке (научне дисциплине). Шири научна вредност добијених података научним истраживањем не зависи само од појмова који се непосредно односе на искуство (од њих знатно мање) него и од теоријских (научних) појмова (више), у којима долазе до изражаја научно сазнање (знање) и научне претпоставке о одговарајућим искуственим чиниоцима и односима општијег значаја. Све то показује да је за једно научно истраживање, добијање ваљаних (научних) резултата и научно саопштење пресудно значајно да елементарни појмови буду дефинисани из шире теоријске основе и перспективе, а не да су дефинисани на брзину, без ваљане теоријске (научне) подлоге, и да су, често, практицистички (корисни само за практична истраживања, без ваљаног теоријског уопштавања). Уз жељу да се поштују смисао објективности и прецизности, као епистемолошких начела, резултати научног истраживања се саопштавају уз сва потребна обавештења о изворним подацима (уз њихову непристрасну оцену) и претходно оцењивање прецизности утврђеног обима и врста грешака које су садржане у њима. То тражи од научног радника у области ратне вештине да довољно влада језиком да би могао и (смео) да се упусти у такав научноистраживачки рад и да довољно (или темељито) познаје предмет истраживања и све оно што је с њим у додиру или се помоћу тога предмет објашњава и тумачи. Ако се не удовољи тим условима постоји реална могућност за (поновна) површина и шематска упрошћавања, или описивања друштвених појава на непосредно појавној равни, које у науци нема ваљану научну вредност. Природно је да се у науци (научној дисциплини) цене они облици истраживања и истраживачки поступци који су подеснији за упознавање дубље одређености. Тиме се избегава традиционалан (конзервативан) начин истраживања, који је умногоме спутавао слободу истраживача строгим усмеравањем и оквирима, унапред „дајући“ појмове, хипотезе и „одговарајуће“ теме, а тема истраживања „не може бити било каква тема: то мора бити неизбежно проблем што је изравно повезан с измјеном ситуације...“²⁰ Традиционални (конзервативни) начин истраживања је до сада наметао ограничења па истраживач није могао, није смео да их игнорише или критикује у иновацијском смислу. Целокупна истраживачева енергија била је усмерена ка настојању да се постојећа теоријска средства само међусобно комбинују на различите начине. Тако се на крају истраживања добијало само оно што се у њих улагало на почетку. У таквој немоћи, резултати истраживања све више су се мешали с исказима обичног (свакодневног) језика и здравог разума. Тиме се потврђивало неизмењено постојање

²⁰ Gian Antonio Gilli, *Како се истражује*, „Школска књига“, Загреб, 1974, стр. 42.

„logica utens“ (логика којом се користимо иако је можда нисмо свесни), а требало би да омогућимо све већи уплив „logica docens“ (логика која се учи, логика као научна дисциплина).²¹ Коришћењем „logica docens“ долазимо до резултата научног истраживања који се битно разликују од закључака здравог разума. На тај начин се истраживач приближава разумевању стварности више него што му то допушта интуиција, а то значи да ће ниво његове везаности с том стварношћу бити веома висок. Тако се избегава бојазан да се истражују само маргинални проблеми, а да и даље остану и одбрамбени, освајачки, револуционарни, контрареволуционарни, праведни, неправедни... поморски, копнени, ваздушни, подморнички, мински... ратови, циљ рата и борбе, „оружана“ борба као одлучујући облик супротстављања агресији и главни садржај ратних дејстава, војна операција као оружни сукоб, бој и борба као нападна, одбрамбена, противдесантна, противдиверзантска дејства итд.

*
* *
*

Стручњаци и многи научни радници у теорији ратне вештине нису преузели ни елементарно из филозофије науке, па, самим тим, ратна вештина нема поуздане филозофске основе, нити се гради на филозофским претпоставкама. Чак се јављају и подсмеси стручњака и већине научних радника када се спомене филозофија науке или филозоф науке (шта је то?, шта ће нам то?). Зато на испитима последипломаца ратне вештине чланови комисије могу да кажу испитанику: овде одговарај како пише у литератури, а филозофирај на другом месту. Тиме се, по ко зна који пут, потврђује чињеница да се студенти и слушаоци „увежбавају“ и присиљавају да механички памте оно што је званично написано (институционализовано), а механичко памћење јесте најпростији облик памћења. Тиме се машта, као врста размишљања (мишљења), спутава и не дозвољава се никаква креативност у теорији. А спој маште, напредних идеја и дијалектичког логичког мишљења сигурно води у дијалектику као основ за стварање новог и напредног. Човек који је под утицајем предрасуда или је склон да верује (потврђује) само у оно што је званично у теорији (доктрини), не користи потпуно (чак веома мало, или никако) своју машту (нити развија идеје), а ако је мало и користи, не чини то исправно, и тиме ограничава развој своје личности. Настале (постојеће) проблеме у теорији ратне вештине настојимо да решавамо ваљаним мишљењем и правилним научним ставовима према њима. Проналажење решења проблема и постизање исправне одлуке, прихватање најпожељнијег тока акције обично није тежак процес када имамо довољно чињеница, машту и дијалектичку логичку подршку да наставимо. Постоји само једно ваљано решење проблема, али с више начина, уз потпуно коришћење приложених чињеница. Да бисмо успешно решавали теоријске проблеме напредова-

²¹ Михаило Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, исто, стр. 171.

њем у мишљењу морамо ваљано да сазнамо своју људску склоност да мислимо у смеру који ће нам обезбедити развијање ума и разума, да сумњамо и помно испитујемо сваки закључак који изгледа привлачан, да свесним напором размишљамо о ствари и поштено настојимо да потиснемо устаљене склоности да верујемо свему што ја написано и озваничено. Ако не радимо тако, није нам потребан никакав научни рад, јер је „све“ написано и закључено, а нама остаје само обавеза да то памтимо и репродукујемо.

Данашња доктринарна теорија ратне вештине није ништа друго него састављање и уобличавање ставова који су раније „пронађени“ и „потврђени“. Чак и назадње појавом, применом и „дограђивањем“ *Стратегије оружане борбе*, јер се званично нимало не тежи проналажењу и развијању нових идеја и налажењу нових теоријских решења. Узрок томе јесте чињеница да, дивећи се умности аутора ранијих и садашњих званичних текстова, не тражимо праву помоћ сопственог ума и разума. Логика је у досадашњој званичној теорији ратне вештине служила (и служи) више за учвршћивање старих и нових заблуда, које се заснивају на некаквим „здраворазумским појмовима“ и њиховим „терминима“. Није у функцији истине, и зато је више штетна него корисна, јер служи за потврђивање солипсизма, тј. изричитог и званичног ја. А то ја није никада, нити може да гради науку. Проблем пре свих проблема јесте то што већина оних који су завршили тзв. високе школе мисли да су све научили и да је написано све што је требало написати. Не уочавају, а зато и не знају, да се научна теорија гради и развија на сталним дијалектичким променама, а не на брањеним догмама. Апологете, бранећи догме (доктринарство, конзервативизам), оптужују дијалектичаре да су нихилисти. Дијалектичари то нису по природи ствари, нити могу да буду, јер критикују старо (конзервативно) и превазиђено, уважавају здраво језгро и нуде боље и напредније (дијалектичко). Тужно је у свему томе што те апологете (доктринари) троше више времена и средстава (узалуд) у одбрани застарелог погледа на стварност него што би им било потребно да то исправе. Незнање није оправдање за то, јер је грех не знати у области свакодневног рада и истраживања. Недостаје теоријска (научна) акција која доводи до промене, а промена је суштина научног рада. Ризик залагања у акцији јесте ризик суочавања са самим собом и променама, и с могућим последицама које произлазе из тога. Морамо бити свесни да је наука напредак, један еволуциони скок (и више њих узастопно) или револуционарни заокрет који је супериоран у односу на мноштво различитих (свакодневних) погледа на стварност. Скептичан поглед научног радника на достигнуто у стварности треба да буде, у одређеној мери, побољшање погледа на свет у односу на онај који је заснован на слепој вери, предрасудама и тврдњама које се не доводе у питање јер су институционализоване. Тако се превладава ентропија мишљења.